

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПРИКЛАДНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему: «Особливості особистості агресивних підлітків»

Студентки 4 курсу групи ПС-43
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
освітньо-професійної програми «Психологія»
за спеціальністю 053 – ПСИХОЛОГІЯ
Потапової Дар'ї Володимирівни
(прізвище та ініціали)

Керівник: старший викладач Лісеная Алла Михайлівна
(посада, вчене звання, науковий ступінь, прізвище та ініціали)

Чотирьохрівнева шкала оцінювання: _____

Кількість балів: _____

Члени комісії: _____

(підпис)

(прізвище та ініціали)

_____

(підпис)

_____

(прізвище та ініціали)

_____

(підпис)

_____

(прізвище та ініціали)

м. Харків – 2024 рік

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ АГРЕСИВНИХ ПІДЛІТКІВ	
1.1. Агресивність як психологічне поняття.....	5
1.2. Фактори, які впливають на агресивність.....	7
1.3. Психологічні особливості підліткового віку	10
Висновки до розділу 1	12
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ АГРЕСИВНИХ ПІДЛІТКІВ	
2.1. Опис вибірки та методів дослідження.....	13
2.2. Результати емпіричного дослідження особливості особистості агресивних підлітків.....	15
Висновки до розділу 2.....	34
ВИСНОВКИ.....	37
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	40
ДОДАТКИ.....	44

ВСТУП

Актуальність дослідження: Однією з найактуальніших проблем в психології є зростання агресивності, особливо яскраво це виражено серед підлітків. В епоху стрімких змін, деструктивні поведінки, такі як агресія, еволюціонують, набуваючи нових форм. Цей феномен корениться в загальній напруженості соціуму, психологічній нестабільності та загостренні кризи в соціальній системі. Сучасні наукові дослідження все більше фокусуються на проявах агресивної поведінки у підлітковому середовищі. Наукова новизна дослідження полягає у виявленні факторів, що провокують різні форми агресивної поведінки в цій віковій групі.

Зробивши аналіз наукової літератури, ми дійшли до висновку, що в останні десятиріччя приділили увагу саме вивченню агресивної поведінки підлітків (Реан, Семенюк, Хренников, Шебанова). У дослідженнях Реана та Семенюка висвітлено вікову динаміку, соціалізацію агресії; у І. О. Фурманова статеві відмінності; у П. Ковальова зв'язок агресивної поведінки із соціальним статусом підлітка в групі однолітків.

Існує багато особливостей особистості агресивних підлітків, але у даній дипломній роботі будуть досліджені: соціальна фрустрація, самооцінка, акцентуація особистості та сама агресивність. Соціальна фрустрація - це емоційний стан, що виникає у підлітка, коли він не може досягти соціально значущих цілей або задовольнити життєво важливі потреби через зовнішні перешкоди. Самооцінка - це процес оцінювання власних характеристик, навичок, досягнень та поведінки. Акцентуація характеру – це крайній варіант норми, при якому певні риси характеру надмірно посилені, що може призводити до труднощів у спілкуванні та адаптації. Агресивність – це поведінка, спрямована на заподіяння шкоди іншим. Вона може бути фізичною (удари, поштовхи), словесною (образи, погрози), невербальною

(жести, міміка) або пасивною (ігнорування, бойкот).

Об'єкт дослідження – особистісні особливості підлітків.

Предмет дослідження – особливості особистості агресивних підлітків.

Мета дослідження – виявити особливості особистості агресивних підлітків.

Завдання дослідження:

1. Провести аналіз психологічної літератури з теми дослідження.
2. Дослідити рівень соціальної фрустрації у досліджуваних.
3. Дослідити рівень самооцінки у досліджуваних.
4. Дослідити рівень акцентуації характеру у досліджуваних.
5. Дослідити рівень агресивності у досліджуваних.

Гіпотеза: Припущення полягає в тому, що існує статистично значущий зв'язок між рівнем агресивності підлітків та їхніми особистісними особливостями, зокрема рівнем соціальної фрустрації, самооцінки, акцентуації характеру.

Характеристика вибірки, обраної для дослідження: 30 школярів віком від 13 до 17 років з високим рівнем агресивності та 30 школярів з низьким рівнем агресивності.

Для реалізації поставлених завдань було застосовано такі методи дослідження:

- Тест агресивності (Опитувальник Л. Г. Почебут);
- Методика «Шкала самооцінки» (підлітковий, юнацький вік);
- Методика діагностики рівня соціальної фрустрації (Л. І. Вассерман);
- Опитувальник Шмішека для діагностики типу акцентуації.

Математичні методи:

- t-критерій Стьюдента;
- Критерій Колмогорова-Смирнова;
- Кореляційний аналіз Пірсона.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ АГРЕСИВНИХ ПІДЛІТКІВ

1.1. Агресивність як психологічне поняття.

У психології агресивність вивчається як складний психологічний феномен, який охоплює широкий спектр вчинків та станів, спрямованих на завдання шкоди іншим. Психологи досліджують агресивність з різних точок зору, аналізуючи її причини, типи, виявлення, наслідки та можливі способи управління.

Агресивність – це емоційний стан, що виявляється спалахами гніву та імпульсивними вчинками, спрямованими на об'єкт фрустрації, який викликав конфлікт. Агресивність є предметом дослідження в різних науках, таких як психологія, соціологія, етологія, нейробіологія та інші. Цей явище завжди цікавило суспільство. Вже в донаукові часи розпочалися спроби проаналізувати та з'ясувати причини агресивної поведінки. Філософські думки Нового часу висунули різноманітні підходи до пояснення її походження. Деякі філософи, як, наприклад, Т. Гоббс, вважали, що агресія є природною схильністю людини до насильства. Інші, такі як Дж. Локк, акцентували увагу на впливі соціокультурного середовища, висловлюючи концепцію "tabula rasa". Також були ті, хто вважав, що географічні та кліматичні умови, як Ш. Монтеск'є, можуть впливати на це явище. Загалом, в цей період підходи до розуміння агресії часто базувалися на розгляді її як негативної поведінки, що суперечить позитивному потенціалу людини.

Агресивність проявляється у будь-яких видах діяльності, включаючи вербальні образи, погрози, ворожі насмішки, жарти, а також непрямі форми фізичної та вербальної агресії, які включають бойкот, ворожу міміку та жестикуляцію.

Одним з сучасних аспектів агресивної поведінки є «кібертретирування», яке включає в себе розсилання агресивних та образливих повідомлень через нові інформаційні технології, такі як Інтернет та мобільні телефони.

Агресія може бути спрямована на конкретну особу, групу людей або на оточуюче середовище. Залежно від способу вираження, агресивну поведінку можна

розділити на два основних види: фізичну та вербальну. Фізична агресія включає в себе використання фізичної сили проти іншої людини, такі як удари, ляпаси, стусани тощо. Вербальна агресія використовує слова для вираження негативних емоцій, такі як образи, докори, крик тощо.

Крім того, агресивну поведінку можна класифікувати за такими критеріями:

- ✓ За спрямованістю агресивна поведінка може бути:
  - Прямою – це коли вона спрямована на конкретну особу або групу людей;
  - Непрямою – це коли вона спрямована на навколишнє середовище або на себе самого.
- ✓ За мотивацією агресивна поведінка може бути:
  - Ворожою – коли її мета - завдати шкоди іншій людині;
  - Захисною – коли вона спрямована на захист себе або інших від шкоди.
- ✓ За інтенсивністю агресивна поведінка може бути:
  - М'якою – коли вона не завдає значної шкоди;
  - Жорстокою – коли вона завдає серйозної шкоди.

Форми агресивної поведінки:

1. Фізична агресія
  - Агресія з використанням зброї
  - Агресія з використанням фізичної сили
  - Агресія з використанням предметів
2. Вербальна агресія
  - Образи
  - Докори
  - Звинувачення
  - Крик
  - Вереск
  - Лай
  - Погрози
3. Психологічна агресія
  - Маніпулювання

- Демагогія
- Непряма агресія
- Бойкот

4. Деструктивна поведінка

- Самопошкодження
- Самовбивство
- Зловживання психоактивними речовинами
- Злочинність

Агресивна поведінка може мати негативні наслідки як для самої людини, так і для її оточення. Вона може призвести до фізичних травм, психологічних проблем, соціальних конфліктів тощо.

1.2. Фактори, які впливають на агресивність.

Продовжуючи думку, важливо зазначити, що дитина народжується з потенціалом для різноманітних якостей і здібностей. Її розвиток залежить від того, ким вона оточена, які стимули отримує і які цінності вкладаються в неї в перший період її життя. Якість стосунків з батьками, родичами, викладачами і різними представниками соціального середовища грає ключову роль у формуванні характеру та особистості дитини.

Звернімо увагу, що методи виховання мають значний вплив на формування моральних цінностей, соціальних навичок, а також самооцінку дитини. Позитивне підтримуюче середовище, де дитина отримує любов, підтримку, відчуває свою важливість і здатність до розвитку, сприяє формуванню в ній позитивних якостей. З іншого боку, відсутність уваги, недоліки у вихованні та негативний вплив можуть призвести до розвитку негативних якостей і поведінки.

Таким чином, для того щоб дитина розвивалася в гармонійну особистість, важливо надавати їй позитивне, підтримуюче та стимулююче середовище, де вона могла б вільно виражати себе, розвивати свої здібності і вчитися соціальним навичкам.

Стиль взаємин з батьками має значний вплив на формування особистості, причому цей стиль лише частково залежить від їхнього соціального та матеріального

статусу. Існує п'ять стилів сімейних взаємин, які можна розглядати як стратегії виховання: диктат, опіка, конфронтація, мирне співіснування та співробітництво. Лише співробітництво є оптимальним, оскільки не призводить до девіантної поведінки. Інші стилі частіше сприяють негативному розвитку дитини. Девіантна поведінка може виникати як через надмірну опіку, так і через мирне співіснування, що означає безконтрольованість і надання дитині повної свободи та незалежності. Крім того, великий вплив на розвиток девіантної поведінки у молоді має шкільна дезадаптація та засоби масової інформації.

Таким чином, підлітки сьогодні знаходяться перед проблемою розробки життєвої стратегії, моделі майбутнього життя, які передбачають, визначення головних цілей. Можна затвердити, що для значної кількості молоді агресивна, протиправна, асоціальна поведінка визначається нормальною для своєї вікової групи. Тобто спостерігається інституціоналізація агресивної поведінки, перетворення її на соціально прийнятий тип поведінки.

За словами М. Реви, становлення агресивної поведінки у підлітків є складним процесом, на який впливають численні фактори. Агресивна поведінка формується під впливом сім'ї, однолітків і засобів масової інформації. Діти вчаться агресивній поведінці як через пряме підкріплення, так і через спостереження агресивних дій. Спроби батьків припинити негативні відносини можуть ненавмисно заохочувати ту саму поведінку, від якої вони прагнуть позбутися. Наприклад, застосування надмірно суворих покарань і відсутність контролю над заняттями дітей можуть призвести до того, що діти стають агресивними та неслухняними.

Одним з факторів, що сприяють формуванню агресивності, є засоби масової інформації. За словами О. Файдюк, зміст, який молодь отримує з медіа, є одним із найтравматичніших чинників телевізійного впливу на її психічний стан. Особливо це стосується насильства, яке надмірно демонструється на телебаченні. Дослідження показують, що постійний перегляд сцен насильства притупляє чутливість до агресії, знижує значимість внутрішніх стримуючих факторів, збільшує прояви агресивної поведінки та формує спотворене уявлення про соціальну реальність, що може призвести до подібних дій.

Також підлітки можуть отримувати знання про агресію через спілкування з однолітками, спостерігаючи за їхньою поведінкою (наприклад, однокласників). Вони вчаться поводитися агресивно, наслідуючи інших. Проте ті, хто поводить себе занадто агресивно, можуть бути відкинуті більшістю в класі. З іншого боку, вони можуть знайти друзів серед інших агресивних однолітків.

Як зазначає О.Є. Мойсєєва, основними чинниками, що сприяють виникненню агресивності у підлітків, є психологічні та соціально-психологічні характеристики спрямованості та самосвідомості особистості. До психологічних чинників належать: неадекватна самооцінка та рівень домагань, емоційна нестабільність, підвищена тривожність, низький рівень розвитку інтелекту та недостатня сформованість навичок самоконтролю. До соціально-психологічних чинників відносяться: низький статус у колективі однолітків, низький рівень соціальної адаптації та несприятливий емоційний клімат у родині.

В роботі О.О. Мізерної досліджено психологічні особливості вияву агресивної поведінки у відповідності до рівневої структури, визначені умови та методи психокорекційного впливу, спрямовані на зменшення інтенсивності агресивних проявів у підлітків. Факторами, що спонукають підлітка до агресії, є: необхідність визнання, поваги та любові; заборона бажаного, перешкоди на шляху досягнення цілей; образи та обман; нездатність або небажання взяти відповідальність за свої слова, дії та вчинки.

Одним з важливих аспектів, що впливає на рівень агресивності, є самооцінка. Про цей зв'язок свідчить дослідження А.А. Реана, який підтвердив, що рівень фізичної агресії взаємозв'язаний з загальним рівнем самооцінки особистості. Іншими словами, чим вища самооцінка, тим більше виражена тенденція до проявлення фізичної агресії. Таким чином, опозиційна поведінка, спрямована проти авторитетів та правил, є характерною для осіб з високою самооцінкою. У разі вербальної агресії спостерігається зв'язок з різними аспектами самооцінки особистості, наприклад, високий рівень вербальної агресії часто спостерігається у людей з високою самооцінкою та вираженими лідерськими якостями.

Дослідження вказують на те, що різноманітні ознаки акцентуації характеру та темпераменту, такі як емпатія, тривога, лідерські якості, авторитарність, контроль над зовнішніми факторами та інші, можуть впливати на прояви агресивності.

А також, одним із чинників, що впливає на рівень агресивності, може бути фрустрація. Так у підручнику А. Біндякна описується наступне визначення поняття фрустрація: це особливий емоційний стан, що виникає внаслідок невдачі у задоволенні потреби, що супроводжується різними негативними переживаннями: розчаруванням, тривогою, дратівливістю. Фрустрація виникає, коли відбувається розходження між реальними досягненнями людини та рівнем її запитів.

Поведінка підлітка у стані фрустрації може проявлятися по різному. Часто це призводить до вибухів агресії. У цьому стані людина може висловлювати образи, вчиняти фізичні напади на тих, хто, на її думку, викликав цю фрустрацію.

Не завжди людина може виразити свою агресію безпосередньо на тих, кого вона вважає винним у своїх проблемах. Часто це може призвести до того, що агресія виходить на інших, невинних людей. Також можливі випадки, коли агресія спрямовується на саму себе. Ображена людина може уявляти собі сценарії помсти, хоча насправді ці дії можуть не відбуватися.

Чи вибухне фрустрація агресивною поведінкою залежить від того, як людина розуміє та сприймає різноманітні ситуаційні фактори. Якщо фрустрація має велику інтенсивність, вона може здатися несподіваною та сприйматися як безправ'я. У випадках, коли фрустрація має когнітивний характер, вона може сприйматися як причина для агресії.

1.3. Психологічні особливості підліткового віку.

Підлітковий вік є одним із найскладніших періодів у житті людини. У цей час відбувається значні зміни особистості на всіх рівнях: біологічному, психологічному та соціальному.

Підлітковий вік визначається своєрідністю процесу розвитку. Сучасні психологічні підходи використовують різноманітні методи для визначення меж цього періоду. Деякі дослідники, такі як Т.В. Драгунова, І.С. Кон, І.Ю. Кулагіна, Л.Ф. Фрідман, Д.Б. Ельконін, розглядають його як перехідну фазу до дорослості. Інші ж,

як Г.М. Пригожан та В.Б. Шапар, розглядають підлітковий вік як окремий етап у віковому розвитку особистості.

І.С. Кон наголошує, що перехід від дитинства до дорослого життя, зазвичай, відбувається між 11-12 та 23-25 роками і складається з трьох етапів:

- 1) Підлітковий період (від 11-12 до 14-15 років), який є перехідним у біологічному плані (період статевого дозрівання) і означає завершення дитинства.
- 2) Рання юність (від 14-15 до 18 років).
- 3) Пізня юність або початок дорослості (від 18 до 23-25 років).

Г.М. Прихожан підкреслює значення підліткового періоду та його відмінності від інших етапів розвитку. Цей період розглядається як самостійний і незалежний. Недостатня увага до життя на цій фазі може призвести до недостатнього розвитку особистості або дефіциту індивідуальних якостей та особливостей.

Підлітковий період є досить складним етапом особистісного розвитку, який відрізняється різними рівнями соціального дозрівання. За Д. І. Фельдштейном, розвиток підлітка залежить від того, наскільки він розуміє себе і своє місце у суспільстві, як він осягає права і обов'язки, як добре орієнтується у сучасному світі та взаємини з іншими, і наскільки різноманітними є його соціальні зв'язки. Під час його дорослішання змінюється спосіб сприйняття себе у суспільстві, сприйняття самого суспільства, уявлення про суспільну ієрархію, а також мотивація та її відповідність суспільним потребам.

Ще однією значущою рисою цього віку є бажання до самостійності й автономії. У цьому віці підлітки часто прагнуть відокремитися від своїх батьків та авторитетних осіб, демонструючи свою незалежність та самостійність. Це може виявлятися у виразному протистоянні, суперечках щодо установлених норм та правил, а також у прийнятті ризикованих рішень.

Агресивна поведінка є звичайним явищем для підліткового віку. У процесі соціалізації вона виконує важливі функції, такі як: звільнення від страху, відстоювання інтересів, захист від зовнішньої загрози та адаптація до суспільства. Психолог Альберт Бандура висловлював думку, що агресію ми засвоюємо так само, як і інші соціальні навички, спостерігаючи за поведінкою оточення та реагуючи на

наслідки. Тому деякі люди сприймають агресію як засіб досягнення цілей або вбачають у ній певну вигоду.

Наслідки агресивної поведінки підлітків можуть бути дуже різноманітними: вони включають конфлікти з однолітками, батьками та вчителями, зниження рівня ефективності освітнього процесу, дезадаптованість, асоціальні прояви поведінки у дорослому віці, а також формування різних видів та форм девіантної поведінки.

Дослідження К. Доджа та його колег показали, що для дітей, які проявляють надмірну агресію, характерна схильність до ворожих та упереджених оцінок. Іншими словами, такі підлітки частіше трактують неоднозначні дії як ворожі та загрозові порівняно з менш агресивними однолітками. Вони часто сприймають агресію та насильство там, де нічого подібного немає. Дослідження постійно підтверджують, що такі підлітки, як правило, вирішують соціальні проблеми ворожим чином. Дослідження Паттерсона підтвердили, якщо агресивність підлітка наводить його однолітків на страх і підвищує його авторитет, то ж з часом ця агресія може лише зростати.

Висновки до розділу 1

Отже, проблема дослідження агресивності серед підлітків є надзвичайно актуальною, особливо на сучасному етапі розвитку суспільства. Відхилення в поведінці підлітків, включаючи агресивні форми, і кризи психічного розвитку, частково залежать від взаємодії підлітків з іншими людьми. Таким чином, агресивна поведінка є наслідком порушень системи ставлень, у якій перебуває підліток, і виражає викривлену динаміку взаємодії з оточуючими. На формування агресивної поведінки підлітків впливає значна кількість факторів, включаючи індивідуальні, психолого-педагогічні, соціально-психологічні, особистісні та соціальні чинники.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ АГРЕСИВНИХ ПІДЛІТКІВ

2.1. Опис вибірки та методів дослідження.

Об'єкт дослідження – особистісні особливості підлітків.

Предмет дослідження – особливості особистості агресивних підлітків.

Мета дослідження – виявити особливості особистості агресивних підлітків.

Завдання дослідження:

1. Провести аналіз психологічної літератури з теми дослідження.
2. Дослідити рівень соціальної фрустрації у досліджуваних.
3. Дослідити рівень самооцінки у досліджуваних.
4. Дослідити рівень акцентуації характеру у досліджуваних.
5. Дослідити рівень агресивності у досліджуваних.

Характеристика вибірки, обраної для дослідження: ми обрали з великої кількості досліджуваних 30 школярів віком від 13 до 17 років з високим рівнем агресивності та 30 школярів з низьким рівнем агресивності.

Для виконання поставлених завдань були використані наступні методи дослідження:

1. Тест агресивності (Опитувальник Л. Г. Почебут).

Цей опитувальник виявляє звичний стиль поведінки в стресових ситуаціях і особливості адаптації в соціальному середовищі. Він складається з 40 тверджень і містить 5 шкал:

- 1) Вербальна агресія (ВА) – висловлення агресивного ставлення до іншої людини за допомогою словесних образ.
- 2) Фізична агресія (ФА) – вираження агресії із застосуванням фізичної сили.
- 3) Предметна агресія (ПА) – прояв агресії на оточуючих предметах.
- 4) Емоційна агресія (ЕА) – виникнення емоційного відчуження при спілкуванні, супроводжуване підозрілістю, ворожістю або неприязню.

5) Самоагресія (СА) – внутрішня конфліктність і відсутність психологічного захисту, що робить людину беззахисною в агресивному середовищі.

2. Методика «Шкала самооцінки» (підлітковий та юнацький вік).

Ця методика спрямована на виявлення рівня самооцінки особистості. Тест-опитувальник містить 32 твердження, на які можна відповісти одним із п'яти варіантів, кожен з яких оцінюється за певною схемою. Тест визначає три рівні самооцінки: високий, середній та низький.

3. Методика діагностики рівня соціальної фрустрації (Л. І. Вассерман).

Цей опитувальник оцінює ступінь незадоволеності особистості соціальними досягненнями в основних аспектах життя. Досліджувані повинні відповісти на 20 питань, за кожним з яких обчислюється показник рівня соціальної фрустрованості.

4. Опитувальник Шмішека для діагностики типу акцентуації.

Цей опитувальник призначений для діагностики типу акцентуації особистості та складається з 88 питань. За допомогою методики визначаються 10 типів акцентуації особистості (за класифікацією К. Леонгарда):

- 1) Демонстративний тип: характеризується підвищеною здатністю до витіснення.
- 2) Педантичний тип: відрізняється підвищеною ригідністю, інертністю психічних процесів, нездатністю до витіснення травмуючих переживань.
- 3) Застрагаючий тип: характеризується надмірною стійкістю афекту.
- 4) Збудливий тип: проявляється підвищеною імпульсивністю та ослабленням контролю над потягами і спонуканнями.
- 5) Гіпертимний тип: відзначається підвищеним фоном настрою у поєднанні з оптимізмом і високою активністю.
- 6) Дистимічний тип: характеризується зниженим фоном настрою, песимізмом, фіксацією на негативних аспектах життя, загальмованістю.
- 7) Тривожно-боязливий тип: проявляється схильністю до страхів, боязкістю і лякливістю.
- 8) Циклотимний тип: характеризується зміною гіпертимних і дистимічних фаз.
- 9) Афективно-екзальтований тип: характеризується легкістю переходу від стану захоплення до стану печалі. Захват і печаль - основні супутні цього типу стани.

10) Емотивний тип: подібний до афективно-екзальтованого, але прояви не такі бурхливі. Характеризується особливою вразливістю та чутливістю.

Для виявлення статистичної значущості відмінностей та кореляції ми використовували непараметричні методи, зокрема t-критерій Стьюдента, критерій Колмогорова-Смирнова та кореляційний аналіз Пірсона. Ці методи дозволили нам знайти статистично значущі відмінності та коефіцієнти кореляції між показниками, що були вивчені.

- Т-критерій Стьюдента ми використовували для порівняння середніх значень двох груп даних і виявлення статистично значущих відмінностей між ними.
- Критерій Колмогорова-Смирнова ми використовували для оцінки схожості або відмінностей між двома розподілами даних, що дозволяє нам зробити висновки про їхню відповідність або різницю.
- Кореляційний аналіз Пірсона ми використовували для дослідження зв'язку між двома змінними і визначення ступеня цього зв'язку.

За допомогою комп'ютерної програми SPSS ми зробили обробку даних.

Перед проведенням дослідження, було створено Google Forms, за методиками, які знаходяться вище. Перед початком тестування кожен учасник дав згоду на обробку персональних даних. Опитування у Google Формі дає різні переваги: легкий збір даних (створити опитування, для того щоб зібрати відповіді від різних людей на відстані), аналіз даних (це надає можливість аналізувати дані, які ми зібрали за допомогою опитування, можна створити діаграми, графіки та інші візуальні засоби, щоб допомогти зрозуміти інформацію, яку ми зібрали).

2.2. Результати емпіричного дослідження особливості особистості агресивних підлітків.

В рамках нашого дослідження було представлено результати діагностики школярів віком від 13 до 17 років: рівень соціальної фрустрації, рівень самооцінки, рівень акцентуації характеру, та рівень агресивності. Після проведеного аналізу отриманих результатів діагностичного обстеження ми отримали наступні групи респондентів. У першій групі ми будемо порівнювати підлітків з високою агресивністю, а у другій – з низькою агресивністю.

За допомогою проведення методики діагностики рівня соціальної фрустрації Л. І. Вассерман були дослідженні показники рівня фрустрованості підлітків та отримані результати опитуваних були занесені в таблицю 2.1.

Таблиця 2.1.

Розподіл респондентів за рівнем соціальної фрустрованості

Рівень фрустрованості	Підлітки з високою агресивністю	Підлітки з низькою агресивністю
Дуже високий	-	-
Підвищений	3,3%	3,3%
Помірний	-	13,3%
Невизначений	20%	30%
Знижений	40%	36,7%
Дуже низький	33,3%	13,3%
Відсутність (майже відсутність)	3,3%	3,3%

Кількісні показники таблиці 2.1 дають можливість констатувати той факт, що найвищий показник підлітків з високою (40%) та низькою (36,7%) агресивністю був знижений рівень соціальної фрустрованості. Сильно відрізняються показники дуже низького рівня соціальної фрустрованості у підлітків з високою агресивністю – 33,3%, а у підлітків з низькою агресивністю – 13,3%. Також відрізняються невизначений рівень соціальної фрустрованості у підлітків з високою агресивністю (20%) та у підлітків з низькою агресивністю (30 %). На помірному рівні у підлітків з високою агресивністю відсутня кількість, а у підлітків з низькою агресивністю – 13,3%. А також ми спостерігаємо відсутність досліджуваних на дуже високому рівні. Однаково низьку кількість досліджуваних (а саме 3,3%) ми спостерігаємо у підвищеному та відсутності (майже відсутності) рівня соціальної фрустрованості. Ці результати вказують на залежність між рівнем агресивності та рівнем соціальної фрустрованості серед підлітків. У випадку агресивних підлітків знижений рівень соціальної

фрустрованості може свідчити про їхню здатність ефективно адаптуватися до соціальних ситуацій, не допускаючи значних внутрішніх конфліктів або негативних переживань через невдачі чи обмеження у взаємодії з іншими.

За результатами методики «Шкала самооцінки» (підлітковий, юнацький вік) було виявлено, що підлітки з високою агресивністю мають: низький рівень самооцінки – 10%, 70% – середній, 20% – високий рівень, а підлітки з низькою агресивністю мають: низький рівень самооцінки – 6,7%, 83,3% – середній, 10% – високий рівень.

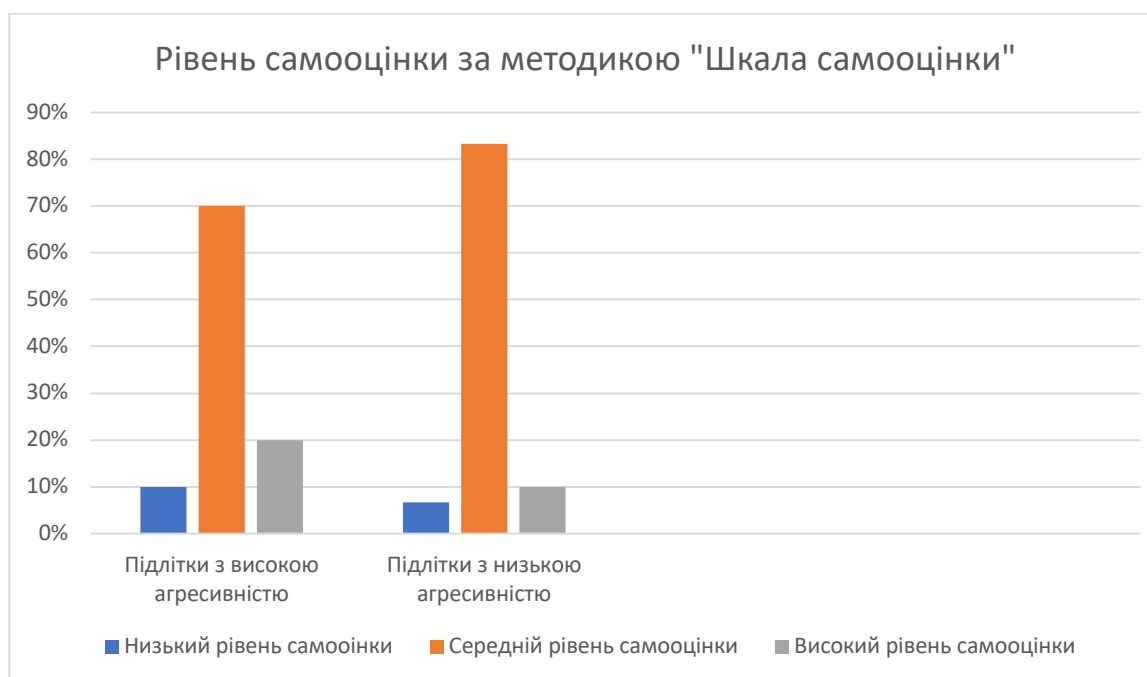

Рис. 2.1 Рівень самооцінки досліджуваних

Представлені результати показують, що в загальній кількості серед респондентів переважним є середній рівень самооцінки, що свідчить про позитивне сприйняття себе серед більшості респондентів, такі люди рідко страждають від «комплексу неповноцінності» і лише час від часу стараються пристосуватися до думки інших. Високий рівень самооцінки переважає у підлітків з високою агресивністю, ніж у підлітків з низькою агресивністю. Такий зв'язок може вказувати на те, що впевненість у собі та самовизначення в цих підлітків можуть бути пов'язані з їхньою агресивністю. А низький рівень самооцінки майже однаковий у підлітків, це свідчить про те, що їм важко чути критичні зауваження на свою адресу,

сумніваються у правильності своїх дій, стараються завжди рахуватися з думкою інших і часто страждають від «комплексу неповноцінності» в незалежності від рівня їх агресивності.

За результатами опитувальника Шмішека для діагностики типу акцентуації особистості було встановлено, що найбільший відсоток респондентів демонстративного типу (30%) у підлітків з високою агресивністю, а у підлітків з низькою агресивністю цей тип становить – 13,3%. А найбільший відсоток у підлітків з низькою агресивністю – дистемічного типу (30%), в той час як у підлітків з високою агресивністю взагалі респонденти цього типу відсутні.

Середні показники у підлітків з високою агресивністю має: циклотимний та афективно-екзальтований (23,3%), гіпертимний (20%), емотивний (10%) тип, а у підлітків з низькою агресивністю – циклотимний (13,3%), гіпертимний (16,7) та афективно-екзальтований (26,7%) тип.

Найнижчі показники у підлітків з високою агресивністю становлять однакові показники у педантичного, застрягаючого та тривожно-боязливого типу (6,7%), у підлітків з низькою агресивністю такі ж показники (6,7%). А найнижчі показники у підлітків з низькою агресивністю збудливого типу (3,3%), в той час як у підлітків з високою агресивністю показники відсутні.

Відсутні показники у підлітків з високою агресивністю: збудливого та дистемічного типу, а у підлітків з низькою агресивністю – емотивного типу.

Тож, результати наведені в таблиці нижче:

Таблиця 2.2.

Розподіл респондентів за типом акцентуації особистості

Тип акцентуації	Підлітки з високою агресивністю	Підлітки з низькою агресивністю
Демонстративний тип.	30%	13,3%
Педантичний тип	6,7%	6,7%
Застрягаючий тип	6,7%	6,7%
Збудливий тип	-	3,3%

Гіпертимний тип	20%	16,7%
Дистемічний тип	-	30%
Тривожно-боязливий тип	6,7%	6,7%
Циклотимний тип	23,3%	13,3%
Афективно-екзальтований тип	23,3%	26,7%
Емотивний тип	10%	-

Як видно з таблиці 2.2. у підлітків з високою агресивністю домінують показники типів демонстративного типу акцентуації особистості – це може свідчити про їхню схильність до емоційно-інтенсивного вираження себе та потребу у визнанні, тоді як дистемічний тип у підлітків з низькою агресивністю може свідчити про схильність до пригніченості, низького настрою та песимізму. Цікаво, що у підлітків з високою агресивністю взагалі відсутні респонденти дистемічного типу це може вказувати про більш виразне виявлення емоцій через інші типи акцентуації, такі як демонстративний, який може бути більш зовнішнім і спрямованим на оточуючих.

Середні показники циклотимного типу у підлітків з високим та низьким рівнем агресивності означає, що вони можуть виявляти емоційну нестабільність та коливання настрою. Афективно-екзальтований тип також є середнім, це означає що вони можуть бути схильні до емоційної інтенсивності, ентузіазму, схильні до позитивного ставлення життя та емоційної виразності. Гіпертимний тип також є середнім, це означає, що вони можуть мати підвищений настрій, бути оптимістичними та енергійними. Емотивний тип є середнім у підлітків з високою агресивністю, що може вказувати на їхню схильність до вираження емоцій та вразливості. У той же час, у підлітків з низькою агресивністю цей тип відсутній, що може вказувати на меншу емоційну вразливість або меншу емоційну інтенсивність.

Низькі однакові показники у підлітків з високою та низькою агресивністю може вказувати на те, що певні аспекти особистості, які виражені у педантичному, застрягаючого та тривожно-боязливому типах, є менш виразними. Вони свідчать про подібні особливості у поведінці та реакціях на стрес у цих груп підлітків. Наприклад,

педантичність може проявлятися у високому рівні уваги до деталей та організаційних здібностей, застрягливість - до стабільності та унікальних ритмів життя, а тривожно-боязливість - у підвищеній чутливості до небезпеки та неспокою.

Відсутність показників у емотивного типу у підлітків з низькою агресивністю може означати, що ці підлітки менш схильні до виразного виявлення емоцій чи емоційної нестабільності, а можуть бути більш збалансованими та спокійними в емоційному плані.

Отримавши результати методики «Тест агресивності» (Л. Г. Почебут) було виявлено, що у підлітків з високою агресивністю домінує самоагресія (40%), а у підлітків з низькою агресивністю – предметна агресія (56,7%). Ці та інші показники наведені в таблиці нижче:

Таблиця 2.3.

Розподіл респондентів за формами прояву агресивної поведінки

Форми прояву агресивної поведінки	Підлітки з високою агресивністю	Підлітки з низькою агресивністю
Вербальна агресія	33,3%	53,3%
Фізична агресія	26,7%	36,7%
Предметна агресія	36,7%	56,7%
Емоційна агресія	33,3%	50%
Самоагресія	40%	43,3%

Отже, за результатами таблиці 2.3. ми можемо констатувати той факт, що у підлітків з високою агресивністю домінує самоагресія (40%) – це свідчить про

тенденцію виявляти агресію спрямовану на себе, а у підлітків з низькою агресивністю – предметна агресія (56,7%) – це означає, що вони частіше виявляють агресію через дії на предмети чи середовище навколишнього світу, можливо для вираження своїх емоцій або впливу на оточуючих.

За показником «вербальна агресія» було встановлено, що 33,3% мають високий рівень агресивності, а 53,3% мають низький рівень агресивності, це означає що ця частина підлітків виявляє значну тенденцію до вираження агресії через словесні прояви, такі як загрози, образи чи переслідування.

За показником «фізична агресія» було встановлено, що 26,7% підлітків мають високий рівень агресії, досліджувані з цим типом вирішують конфлікти із застосуванням сили. А 36,7% підлітків мають низький рівень агресії – це означає, що вони вирішують проблеми шляхом діалогу.

За показником «предметна агресія» було встановлено, що 36,7% підлітків мають високий рівень агресивності, що свідчить про те, що ця частина підлітків виявляє виражену тенденцію до вираження агресії через дії на предмети чи середовище навколишнього світу. А 56,7% мають підлітки з низьким рівнем агресивності, це означає, що вони виявляють спокійне ставлення до оточуючих і не виявляють виразних емоційних реакцій.

За показником «емоційна агресія» було встановлено, що 33,3% підлітків мають високий рівень агресивності, це свідчить про те, що ця частина підлітків виявляє значну тенденцію до виявлення агресії через емоційні прояви, такі як гнів, злість, чи роздратування. А 50% підлітків мають низьку агресивність, це свідчить про те, що вони мають більш збалансовану емоційну реакцію на стресові чи конфліктні ситуації, що сприяє зниженню рівня агресивності у них.

За показником «самоагресія» було встановлено, що 40% підлітків мають високий рівень агресивності, це означає що ця частина підлітків проявляє виражену тенденцію до вираження агресії спрямованої на себе, наприклад, через самопошкодження, низьку самооцінку або інші форми внутрішньої агресії. А 43,3% підлітків мають низький рівень агресивності, це означає що вони можуть мати більш

позитивне ставлення до себе, виражати свої емоції та реагувати на стресові ситуації без ризику для себе.

Таким чином, отриманий аналіз даних говорить про те, що на агресивність підлітків впливають фактори, які ми досліджували, а саме рівень соціальної фрустрації, рівень самооцінки та акцентуація характеру. Проте, для того щоб сформулювати остаточні висновки, ми провели методи статистичного аналізу.

Для початку ми використали методіку Колмогорова-Смірнова для визначення нормальності розподілу наших даних. Результати аналізу продемонстрували нам, що в обох групах більшість показників свідчить про нормальний розподіл даних (якщо значимість $>0,005$), це ми можемо побачити в таблиці 2.4.,2.5.,2.6.,2.7.

Таблиця 2.4.

Критерій Колмогорова-Смірнова для діагностики типу акцентуації особистості

Тип акцентуації	Статистика Колмогорова-Смірнова		Значимість	
	Підлітки з ВА	Підлітки з НА	Підлітки з ВА	Підлітки з НА
Демонстративний тип.	0,132	0,122	0,199	0,200d
Педантичний тип	0,231	0,173	$<0,001$	0,022
Застрягаючий тип	0,159	0,210	0,153	0,002
Збудливий тип	0,140	0,183	0,137	0,012

Гіпертимний тип	0,166	0,137	0,033	0,158
Дистемічний тип	0,141	0,137	0,130	0,158
Тривожно-боязливий тип	0,187	0,165	0,009	0,036
Циклотимний тип	0,146	0,147	0,100	0,099
Афективно-екзальтований тип	0,203	0,166	0,003	0,034
Емотивний тип	0,161	0,151	0,145	0,078

Для аналізу типу акцентуації особистості за критерієм Колмогорова-Смирнова, ми врахували статистичні значення та їхню значимість для кожного типу акцентуації серед підлітків з високим та низьким рівнем агресивності.

У демонстративному типі значення статистики Колмогорова-Смирнова для підлітків з високим та низьким рівнем агресивності складає 0,132 та 0,122. Значимість цих відмінностей не досягнута (0,199 та 0,200), що свідчить про відсутність статистично значущих відмінностей у демонстративному типі між цими групами підлітків.

У педантичному типі значення статистики виявило значимість різниці між групами підлітків з високим та низьким рівнем агресивності (0,231 та $<0,001$). Це свідчить про статистично значущі відмінності у педантичному типі між цими групами.

У застрягаючому типі дослідження показало відмінності у статистиці, але лише для підлітків з низьким рівнем агресивності (0,002). Для групи підлітків з високим рівнем агресивності ці відмінності не досягнуті (0,159).

У збудливому типі також спостерігається статистично значуща відмінність у поведінці підлітків з низьким рівнем агресивності (0,012), але не для групи підлітків з високим рівнем (0,140).

У гіпертимному типі виявлені статистично значущі відмінності лише у групі підлітків з високим рівнем агресивності (0,033), для групи з низьким рівнем ці відмінності не досягнуті (0,158).

У дистемічному типі не було виявлено статистично значущих відмінностей ні в одній з груп (0,141 та 0,137).

У тривожно-боязливому типі показує статистичну значущість відмінностей для обох груп підлітків (0,009 та 0,036).

У циклотимному типі відмінності не досягнуті для жодної з груп (0,146 та 0,147).

У афективно-екзальтованому типі спостерігається статистично значуща відмінність лише у групі підлітків з високим рівнем агресивності (0,003), для групи з низьким рівнем ці відмінності не досягнуті (0,034).

Таким чином, аналіз показує, що статистично значущі відмінності у типах акцентуації особистості спостерігаються не для всіх типів та не в усіх групах підлітків з різним рівнем агресивності.

Таблиця 2.5.

Критерій Колмогорова-Смирнова для діагностики форм прояву агресивної поведінки

Форми прояву агресивної поведінки	Статистика Колмогорова-Смирнова	Значимість
-----------------------------------	---------------------------------	------------

	Підлітки з високою агресивністю	Підлітки з низькою агресивністю	Підлітки з високою агресивністю	Підлітки з низькою агресивністю
Вербальна агресія	0,143	0,205	0,121	0,002
Фізична агресія	0,247	0,252	<0,001	<0,001
Предметна агресія	0,060	0,217	0,049	<0,001
Емоційна агресія	0,189	0,269	0,008	<0,001
Самоагресія	0,124	0,158	0,200d	0,056

Результати аналізу критерія Колмогорова-Смирнова для діагностики форм прояву агресивної поведінки вказує на статистично значущі відмінності у деяких формах агресії між підлітками з високою та низькою агресивністю.

Статистика Колмогорова-Смирнова показує статистично значущу відмінність між групами підлітків з високою та низькою агресивністю у вербальній агресії (0,121 та 0,002 відповідно), фізичній агресії (0,247 та <0,001), предметній агресії (0,060 та <0,001) та емоційній агресії (0,008 та <0,001). Але у самоагресії статистична значимість не досягнута у групі підлітків з високою агресивністю (0,200), в групі з низькою агресивністю вона досягнута (0,056).

Таким чином, аналіз Критерію Колмогорова-Смирнова свідчить про наявність статистично значущих відмінностей у вербальній, фізичній, предметній та емоційній

агресії між підлітками з високою та низькою агресивністю. Однак у випадку самоагресії, статистична значимість відмінностей виявлена тільки у групі підлітків з низькою агресивністю.

Таблиця 2.6.

Критерій Колмогорова-Смирнова для діагностики рівня соціальної фрустрованості

	Статистика Колмогорова-Смирнова	Значимість
Підлітки з високою агресивністю	0,258	<0,001
Підлітки з низькою агресивністю	0,398	<0,001

Для діагностики рівня соціальної фрустрації аналіз критерія Колмогорова-Смирнова вказує на статистично значущі відмінності між групами підлітків з високою та низькою агресивністю.

У підлітків з високою агресивністю статистика Колмогорова-Смирнова дорівнює 0,258 зі значимістю менше, ніж 0,001. Це свідчить про наявність статистично значущих відмінностей у рівні соціальної фрустрації серед цієї групи підлітків.

У підлітків з низькою агресивністю статистика Колмогорова-Смирнова дорівнює 0,398 зі значимістю менше, ніж 0,001. Це також свідчить про наявність статистично значущих відмінностей у рівні соціальної фрустрації серед цієї групи підлітків.

Таким чином, аналіз Критерію Колмогорова-Смирнова підтверджує наявність статистично значущих відмінностей у рівні соціальної фрустрації між підлітками з різним рівнем агресивності.

Таблиця 2.7.

Критерій Колмогорова-Смирнова для діагностики рівня самооцінки

	Статистика Колмогорова-Смирнова	Значимість
Підлітки з високою агресивністю	0,080	0,156
Підлітки з низькою агресивністю	0,200d	0,060

Результати аналізу критерія Колмогорова-Смирнова для діагностики рівня самооцінки показує наступне:

У підлітків з високою агресивністю статистика Колмогорова-Смирнова дорівнює 0,080 зі значимістю 0,156. Це свідчить про те, що рівень самооцінки у цій групі підлітків не є статистично значущим.

У підлітків з низькою агресивністю статистика Колмогорова-Смирнова дорівнює 0,200 зі значимістю 0,060. Це також свідчить про те, що рівень самооцінки у цій групі підлітків не є статистично значущим.

Отже, аналіз Критерію Колмогорова-Смирнова не виявив статистично значущих відмінностей у рівні самооцінки між підлітками з високою та низькою агресивністю.

Після отримання результатів на нормальність, ми провели кореляційний зв'язок їхніх показників за коефіцієнтом Пірсона.

Таблиця 2.8.

Кореляційний аналіз Пірсона для діагностики типу акцентуації особистості

Тип акцентуації	Кореляція Пірсона	Значимість
-----------------	-------------------	------------

	Підлітки з ВА	Підлітки з НА	Підлітки з ВА	Підлітки з НА
Демонстративний тип.	0,103	-0,072	0,589	0,704
Педантичний тип	0,284	0,095	0,128	0,617
Застрагаючий тип	-0,091	-0,302	0,632	0,105
Збудливий тип	0,300	-0,458*	0,108	0,011
Гіпертимний тип	0,050	-0,032	0,793	0,867
Дистемічний тип	-0,042	-0,050	0,826	0,792
Тривожно-боязливий тип	-0,194	-0,137	0,304	0,471
Циклотимний тип	0,041	0,119	0,831	0,530

Афективно-екзальтований тип	0,002	0,175	0,990	0,356
Емотивний тип	0,018	-0,253	0,925	0,177

Примітка: * - значущі показники на рівні $p < 0,05$.

Отже, за результатами кореляційного аналізу Пірсона для діагностики типу акцентуації особистості ми виявили, що кореляція не значима у демонстративному типі у підлітків з високою (0,103) та низькою (-0,072) агресивністю, у педантичному типі з високою (0,284) та низькою (0,095) агресивністю, у застрягаючому типі у підлітків з високою (-0,091) та низькою (-0,302) агресивністю, у збудливому типі у підлітків з високою (0,300) та низькою (-0,458) агресивністю, у гіпертимному типі у підлітків з високою (0,050) та низькою (-0,032) агресивністю, у дистемічному типі у підлітків з високою (-0,042) та низькою (-0,050) агресивністю, у тривожно-боязливому типі у підлітків з високою (-0,194) та низькою (-0,137) агресивністю, у циклотимному типі у підлітків з високою (0,041) та низькою (0,119) агресивністю, у афективно-екзальтованому типі у підлітків з високою (0,002) та низькою (0,175) агресивністю, у емотивному типі у підлітків з високою (0,018) та низькою (-0,253) агресивністю. У більшості випадків, кореляція не є статистично значущою, що означає, що немає суттєвого зв'язку між типом акцентуації особистості та рівнем агресивності у досліджуваних підлітків. Однак, для типу «Збудливий» виявлено статистично значущу кореляцію з рівнем агресивності на рівні 0,005.

Таблиця 2.9.

Кореляційний аналіз Пірсона для діагностики форм прояву агресивної поведінки

Форми прояву агресивної поведінки	Кореляція Пірсона		Значимість	
	Підлітки з високою агресивністю	Підлітки з низькою агресивністю	Підлітки з високою агресивністю	Підлітки з низькою агресивністю
Вербальна агресія	0,381*	0,698**	0,038	<0,001
Фізична агресія	0,570**	0,519**	0,001	0,003
Предметна агресія	0,180	0,095	0,340	0,617
Емоційна агресія	0,574**	0,649**	<0,001	<0,001
Самоагресія	0,382*	0,466**	0,037	0,009

Примітка: * - значущі показники на рівні $p < 0,05$, ** - значущі показники на рівні $p < 0,01$.

За результатами кореляційного аналізу Пірсона для діагностики форм прояву агресивної поведінки у досліджуваних ми виявили, що кореляція значима у таких формах: у вербальній агресії підлітків з високою (0,381) та низькою (0,698)

агресивністю, у фізичній агресії підлітків з високою (0,570) та низькою (0,519) агресивністю, у емоційній агресії підлітків з високою (0,574) та низькою (0,649) агресивністю, у самоагресії підлітків з високою (0,382) та низькою (0,466) агресивністю. А незначима у предметній агресії підлітків з високою (0,180) та низькою (0,095) агресивністю. У загальному, спостерігається статистично значима кореляція між формами прояву агресивної поведінки та рівнем агресивності у досліджуваних підлітків. Найвищі значення кореляції спостерігаються для вербальної, фізичної, емоційної агресії та самоагресії.

Таблиця 2.10.

Кореляційний аналіз Пірсона для діагностики рівня соціальної фрустрованості

	Кореляція Пірсона	Значимість
Підлітки з високою агресивністю	-0,184	0,331
Підлітки з низькою агресивністю	-0,167	0,378

Отримавши результати кореляційного аналізу Пірсона для діагностики рівня соціальної фрустрованості у досліджуваних підлітків показує, що кореляція між рівнем агресивності та соціальною фрустрованістю не є статистично значимою на рівні значимості 0,05. Це означає, що немає достатніх даних для підтвердження зв'язку між цими двома показниками у досліджуваній вибірці підлітків.

Таблиця 2.11.

Кореляційний аналіз Пірсона для діагностики рівня самооцінки

	Кореляція Пірсона	Значимість
Підлітки з високою агресивністю	0,089	0,639

Підлітки з низькою агресивністю	-0,200	0,288
---------------------------------	--------	-------

За результатами кореляційного аналізу Пірсона для діагностики рівня самооцінки у досліджуваних підлітків показує, що кореляція між рівнем агресивності та самооцінкою не є статистично значимою ні для підлітків з високою агресивністю (кореляція 0,089, значимість 0,639), ні для підлітків з низькою агресивністю (кореляція -0,200, значимість 0,288) на рівні значимості 0,05. Це означає, що немає статистично значущого зв'язку між рівнем агресивності та самооцінкою серед досліджуваних підлітків.

Таблиця 2.12.

T-критерій Стюдента для діагностики типу акцентуації особистості

Тип акцентуації	t-критерій Стюдента	Значимість
Демонстративний тип.	0,831	0,409
Педантичний тип	2,287	0,026
Застрягаючий тип	0,599	0,552
Збудливий тип	-0,484	0,630
Гіпертимний тип	0,262	0,588

Дистемічний тип	-8,011	<0,001
Тривожно-боязливий тип	-5,492	<0,001
Циклотимний тип	0,894	0,375
Афективно-екзальтований тип	0,778	0,439
Емотивний тип	3,693	<0,001

За результатами t-критерія Стьюдента ми бачимо, що для демонстративного типу статистично значущих відмінностей між підлітками з різним рівнем акцентуації не виявлено (t-критерій 0,831, значущість $0,409 > 0,05$). Для педантичного типу присутні статистично значущі відмінності між групами (t-критерій 2,287, значущість $0,026 < 0,05$). Для застрягаючого, збудливого, гіпертимного, дистемічного, тривожно-боязливого, циклотимного, афективно-екзальтованого та емотивного типів не було виявлено статистично значущих відмінностей між підлітками з різним рівнем акцентуації (всі t-критерії та значущості $> 0,05$). Тобто, середні значення цих типів акцентуації виявились схожими у обох групах.

Отже, результати показують, що лише педантичний тип акцентуації особистості має статистично значущі відмінності між групами підлітків, тоді як інші типи не відрізняються значимо.

Таблиця 2.13.

Т-критерій Стьюдента для діагностики рівня соціальної фрустрованості

t-критерій Стьюдента	Значимість
-1,943	0,57

Результати аналізу t-критерія Стьюдента для діагностики рівня соціальної фрустрованості показують, що значення t-критерію дорівнює -1,943, а значущість дорівнює 0,57, що більше ніж зазначений рівень значимості 0,05. Це означає, що між групами підлітків з високим і низьким рівнем агресивності не виявлено статистично значущих різниць у рівні соціальної фрустрованості. Значимість 0,57 більше за стандартну межу 0,05, що свідчить про відсутність статистично значущих відмінностей між цими групами у рівні соціальної фрустрованості.

Таблиця 2.14.

Т-критерій Стьюдента для діагностики рівня самооцінки

t-критерій Стьюдента	Значимість
-1,056	0,295

Результати аналізу t-критерія Стьюдента для діагностики рівня самооцінки показують, що значення t-критерію дорівнює -1,056, а значущість дорівнює 0,295. Значимість 0,295 більше за стандартну межу 0,05, що свідчить про відсутність статистично значущих відмінностей між цими групами у рівні самооцінки.

Висновки до розділу 2

В ході дослідження було виявлено, що агресивні підлітки мають низку психологічних особливостей особистості, які відрізняють їх від підлітків з низьким рівнем агресивності. Було проведено емпіричне дослідження за допомогою чотирьох методик:

1. Тест агресивності (Опитувальник Л. Г. Почебут)

За результатами цього тесту ми виявили, що підлітки з високою агресивністю проявляють переважно самоагресію, вербальну та емоційну агресію, тоді як у

підлітків з низькою агресивністю виражена предметна агресія та менша тенденція до самоагресії та емоційної агресії. Це вказує на різні способи виявлення агресивності в цих групах.

2. Методика «Шкала самооцінки» (підлітковий, юнацький вік)

За результати цієї методики ми виявили, що серед підлітків в загальному переважає середній рівень самооцінки, що свідчить про позитивне сприйняття себе серед більшості респондентів. Водночас, високий рівень самооцінки більш поширений серед підлітків з високою агресивністю, ніж серед тих, хто має низьку агресивність. А також не було виявлено статистично значущих відмінностей у рівні самооцінки між підлітками з високим та низьким рівнем агресивності.

3. Методика діагностики рівня соціальної фрустрації (Л. І. Вассерман)

За результатами цієї методики ми виявили, що підлітки з високою агресивністю частіше мають знижений рівень соціальної фрустрації, це свідчить про те, що вони відчують меншу задоволеність від взаємодії зі своїм оточенням або суспільством загалом. У той же час, у підлітків з низькою агресивністю більша частка має помірний або невизначений рівень соціальної фрустрації, це може вказувати на більш адаптивні стратегії управління емоціями у цієї групи осіб. Високий рівень агресивності у підлітків корелював зі значним зниженням рівня соціальної фрустрованості. Підлітки з низьким рівнем агресивності також мали помірний рівень соціальної фрустрованості.

4. Опитувальник Шмішека для діагностики типу акцентуації

За результатами цього опитувальника ми виявили, що підлітки з високою агресивністю проявляють більшу схильність до демонстративного типу акцентуації особистості, що може вказувати на їхню потребу у визнанні та емоційну виразність. У той же час, підлітки з низькою агресивністю частіше мають дистемічний тип, що свідчить про схильність до пригніченості та песимізму. Існують статистично значущі різниці у типах акцентуації особистості між підлітками з високим та низьким рівнем агресивності. Найбільші відмінності спостерігаються у педантичному, тривожно-боязливому та емоційному типах.

5. Нами було зроблено статистичну обробку даних за критерієм рангової кореляції.

Результати діагностик свідчать про взаємозв'язок між рівнем агресивності та соціальною фрустрацією, між рівнем агресивності та самооцінкою, між рівнем агресивності та акцентуацією характеру на рівні 0,005.

ВИСНОВКИ

Під час написання роботи, перед нами був поставлений ряд завдань. Вирішуючи дані завдання ми зробили наступні висновки:

1. Під час теоретичного аналізу наукової літератури було виявлено важливі фактори, що впливають на прояви агресивної поведінки у цій віковій групі, такі як соціальна фрустрація, самооцінка, акцентуація особистості та сама агресивність. Зокрема, соціальна фрустрація визначена як емоційний стан, який виникає у підлітка, коли він не може досягти соціально-значущих цілей або задовольнити життєво важливі потреби через зовнішні перешкоди. Самооцінка оцінюється як процес оцінювання власних характеристик, навичок, досягнень та поведінки. Акцентуація особистості, як крайній варіант норми, що може призводити до труднощів у спілкуванні та адаптації. Агресивність, у свою чергу, визначається як поведінка, спрямована на заподіяння шкоди іншим.

2. Рівень соціальної фрустрації вказує на ступінь задоволення або незадоволення особистості соціальними відносинами, досягненням соціально значущих цілей або задоволення життєво важливих потреб через зовнішні перешкоди. Для проведення дослідження ми використали методику діагностики рівня соціальної фрустрації (Л. І. Вассерман). Запропонований опитувальник фіксує ступінь незадоволеності особистості соціальними досягненнями в основних аспектах життєдіяльності. Досліджуваним пропонується відповісти на 20 питань, по кожному з яких обчислювався показник рівня соціальної фрустрованості. Результати цього дослідження показали нам, що підлітки з високою агресивністю частіше мають знижений рівень соціальної фрустрації, це свідчить про те, що вони відчують меншу задоволеність від взаємодії зі своїм оточенням або суспільством загалом. У той же час, у підлітків з низькою агресивністю більша частка має помірний або невизначений рівень соціальної фрустрації, це може вказувати на більш адаптивні стратегії управління емоціями у цієї групи осіб.

3. Самооцінка являється важливим регулятором поведінки, і визначає особливості взаємин людини з оточуючими. Дослідження рівня самооцінки – важливий засіб вивчення того, як люди оцінюють себе та свої досягнення. Для

проведення цього дослідження ми використали методику «Шкала самооцінки» (підлітковий, юнацький вік). Метою методики є виявлення рівня самооцінки особистості. Пропонується тест-опитувальник, який містить 32 твердження, з приводу яких можливі 5 варіантів відповідей, кожний із яких кодується балами за схемою. Тест визначає 3 рівні самооцінки: високу, середню і низьку. Отримані результати засвідчують той факт, що більша частина респондентів з високою агресивністю має середній рівень самооцінки, це свідчить про адекватне оцінювання власних здібностей, себе та співрозмовників. Водночас, високий рівень самооцінки більш поширений серед підлітків з високою агресивністю, ніж серед тих, хто має низьку агресивність.

4. Тип акцентуації особистості вказує на особливості характеру та психологічні риси особистості, які надмірно виражені та виявляються в певних ситуаціях чи взаємодіях. Дослідження рівня акцентуації дозволяє визначити, які типи акцентуації характеру є найбільш характерними для досліджуваної групи людей. Для проведення цього дослідження ми використали опитувальник Шмішека для діагностики типу акцентуації. Даний опитувальник призначений для діагностики типу акцентуації особистості, який складається з 88 питань. За допомогою даної методики визначаються 10 типів акцентуації особистості (за класифікацією К. Леонгарда). Отримані результати показують нам, що підлітки з високою агресивністю проявляють більшу схильність до демонстративного типу акцентуації особистості, що може вказувати на їхню потребу у визнанні та емоційну виразність. У той же час, підлітки з низькою агресивністю частіше мають дистемічний тип, що свідчить про схильність до пригніченості та песимізму.

5. Дослідження рівня агресивності дозволяє краще зрозуміти, наскільки поширена агресивна поведінка серед підлітків і як вона виявляється в різних контекстах. Також вона допомагає створити середовище, яке сприяє адаптації підлітків із різними рівнями агресивності, забезпечуючи їм підтримку та необхідні ресурси для подолання проблем. Для отримання цього дослідження ми використали тест агресивності (Опитувальник Л. Г. Почебут). Передбачуваний опитувальник виявляє звичайний стиль поведінки в стресових ситуаціях і особливості

пристосування в соціальному середовищі. Він складається з 40 тверджень і містить 5 шкал: вербальна, фізична, предметна, емоційна та самоагресія. Отримані результати, засвідчують той факт, що серед підлітків в загальному переважає середній рівень самооцінки, що свідчить про позитивне сприйняття себе серед більшості респондентів. Водночас, високий рівень самооцінки більш поширений серед підлітків з високою агресивністю, ніж серед тих, хто має низьку агресивність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балютіна К. Засоби формування у школярів самооцінних суджень / Балютіна К. // Початкова школа. – 2004. – № 7. – С. 25-26.
2. Біндяк А.Д. Девіантна поведінка молоді в українському суспільстві / А.Д. Біндяк : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/15_APSN_2010/Pedagogica/67903.doc.htm
3. Булах І. С. Психологія особистісного зростання підлітків: реалії та перспективи. : монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. 340 с.
4. Булах І. С. Ціннісні орієнтації в контексті особистісної позиції сучасного підлітка / І. С. Булах // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – 2009. – Вип. 1. – С. 115–131.
5. Дрьомін В. М. Злочинність як соціальна практика: інституціональна теорія криміналізації суспільства : монографія / В. М. Дрьомін. – Одеса: Юридична література, 2009. – 616 с.
6. Іванова В. В. Прояви агресивності у підлітковому віці / В. В. Іванова // Практична психологія та соціальна робота. – 2000. – № 5 – С. 5–16.
7. Мізерна О. О. Психологічні особливості прояву агресії у дітей підліткового віку : автореф. дис. канд. психол. наук. 19.00.07. Київ, 2005. 24 с.
8. Мойсеєва О. Є. Агресія підлітків: причини виникнення та можливості психокорекції. Юридична психологія. 2015. № 1. С. 139–148.
9. Оверчук В. А. Реабілітаційна психологія: навчальний посібник для студентів ВНЗ. Вінниця: Міленіум, 2007. 295 с.
10. Оникійчук О. Зв'язок рівня самооцінки та агресивності у підлітковому віці /Психологічні дослідження: наукові праці викладачів та студентів соціально-психологічного факультету. 2016. Вип. 8. С. 109–111.
11. Бех І. Д. Особистість на шляху до духовних цінностей : монографія. Київ – Чернівці : «Букрек», 2018. – 320 с.
12. Павелків В.Р. Методологічні та теоретичні засади дослідження агресії й агресивної поведінки // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка – К., 2004. – Т. 4. – Вип. 4. – С. 215-225.

13. Психологічні причини та шляхи подолання агресії в педагогічному середовищі: матеріали обласної науково-практичної конференції, Черкаси, 11 червня 2009 р. / Упорядники Г.Ю Парходько, Т. Б.Артеменко. Черкаси: ЧОШОП, 2009. 90 с.
14. Рева М. М. Особливості життєвої перспективи в підлітковому та юнацькому віці. Психологія і особистість. 2015. Т. 1, № 2 (8). С. 126–139.
15. Руденко В. М. Математична статистика : навч. посіб. Київ : «Центр учб. літ.», 2012. 304 с.
16. Токарева Н. М. Шамне А. В. Макаренко Н. М. Сучасний підліток у системі психолого-педагогічного супроводу : монографія. Кривий Ріг, 2014. 312 с.
17. Файдюк О. В. Сутність соціально-педагогічної профілактики агресивної поведінки підлітків у загальноосвітніх навчальних закладах. URL: <https://studscientist.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/52/54>.

АНОТАЦІЯ

Потапова Д. В. Особливості особистості агресивних підлітків. – Кваліфікаційна робота на здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньо-професійної програми «Психологія» за спеціальністю 053 – ПСИХОЛОГІЯ. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків 2024.

Кваліфікаційна робота присвячена дослідженню психологічних особливостей агресивних підлітків. У першому розділі проводиться теоретичний аналіз поняття агресивності, розглядаються фактори, що впливають на агресивну поведінку, а також вивчаються психологічні особливості підліткового віку. Основна увага зосереджена на виявленні взаємозв'язків між агресивністю, соціальною фрустрацією, самооцінкою та акцентуаціями характеру.

У другому розділі описано методіку проведення емпіричного дослідження, включаючи вибірку та використані методи, такі як опитувальники та діагностичні методіки. Представлено результати дослідження, які демонструють специфічні риси особистості агресивних підлітків, а також проаналізовано кореляційні зв'язки між рівнем агресивності та іншими психологічними характеристиками.

Ключові слова: агресивність, підлітковий вік, соціальна фрустрація, самооцінка, акцентуація характеру, психологічні особливості.

ANNOTATION

Potapova D. V. Personality traits of aggressive adolescents - Qualification work for the first (bachelor's) level of higher education in the educational and professional program "Psychology", specialty 053 - Psychology. V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv 2024.

The qualification work is devoted to the study of psychological characteristics of aggressive adolescents. The first chapter provides a theoretical analysis of the concept of aggression, examines the factors that influence aggressive behavior, and studies the psychological characteristics of adolescence. The main attention is focused on identifying the relationships between aggressiveness, social frustration, self-esteem and character accentuations.

The second section describes the methodology of the empirical study, including the sample and the methods used, such as questionnaires and diagnostic techniques. The results of the study, which demonstrate the specific personality traits of aggressive adolescents, are presented, and the correlations between the level of aggression and other psychological characteristics are analyzed.

Key words: aggressiveness, adolescence, social frustration, self-esteem, character accentuation, psychological characteristics.